

**СИНЕРГЕТИКА ТЕКСТУ ЯК ОСНОВА ОЦІНЮВАННЯ
АДЕКВАТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ**

У статті розглядається структура тексту як синергетичний процес, що є основою оцінки адекватності виконання перекладу.

Ключові слова: синергетика, адекватність, переклад, текст, гармонія.

The article highlights the text's structure as a synergetic process which serves as the basis for the translation adequacy evaluation.

Key words: synergy, adequacy, translation, text, harmony.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної синергетичної лінгвістики відчутно недостатньою є кількість досліджень, присвячених синергетиці тексту, а синергетичні аспекти міжтекстової, міжмовної та міжкультурної взаємодії ще не увійшли до кола інтересів сучасної науки про мову. Саме тому актуальним є дослідження структури тексту як синергетичного процесу із подальшим виявленням синергетичної природи процесу перекладу й розширенням предметної області загальної теорії перекладу.

Визначення тексту як синергетичної системи ґрунтується на думці про те, що в сучасних наукових дослідженнях відбувається переорієнтація на вивчення процесів, що виникають хаотично, та на моделювання їхнього впливу на розвиток тієї чи іншої системи. Це означає, що об'єкти, що змінюються, розглядаються не просто як динамічні системи, а ще й як такі, що утворюються, розвиваються, організуються самі по собі. Підкреслюючи правомірність визначення таких систем як синергетичних, до яких відноситься й текст, стверджується, що текст живе доти, доки його енергетика є достатньою задля, з одного боку, саморозвитку в умовах, що змінюються, для трансформації впливу середовища, для включення його енергії у своє енергожиття, і з іншого боку, для впливу на середовище. У протилежному випадку текст "згасає", він зникає з обігу [5, с.88]. Текст може трактуватися як синергетична система, тобто як система, у якій значну роль відіграють спонтанні процеси, що дозволяє розкрити своєрідність внутрішнього життя тексту.

У дослідженнях зазначено, що текст – це синергетична система, своєрідність якої визначається особливостями злиття енергій саморухів текстових одиниць. Тому передумовою до встановлення законів енергожиття тексту є вивчення аспектів його саморуху й виявлення умов становлення енергетичних властивостей текстового простору. У тексті спостерігаються як спонтанні хаотичні, так і детерміновано-цільові процеси. Їхнє злиття, що виражається у проектуванні однієї численності текстових одиниць у іншу численність, одних смислових потоків на інші смислові потоки, призводить до породження нових смислів й становлення особливих енергетичних властивостей текстового простору. При цьому текст живе як своєю власною енергією, так і енергією середовища [5, с.210].

Пов'язуючи синергетичну природу тексту із рухом смислових потоків, в результаті якого породжуються нові смисли, дослідники акцентують увагу на найважливішій властивості текстового простору, що розвивається та розвивається сам по собі – його багатосенсовість. У процесі перекладу саме багатосенсовість є підґрунтям чисельних інтерпретацій одного й того ж тексту.

У процесі детального аналізу проблем моделювання та інтерпретації енергетичних властивостей і характеристик саморуху енергожиття тексту дослідники доходять

висновку, що текст функціонує як синергетична система внаслідок поєднання спонтанності й детермінованості синергії руху текстових одиниць та через поглинання енергій середовища. Вони обґрунтовують сутність тексту як синергетичної системи категорією динамічної системності-асистемності, яка визначає здатність текстової системи у своєму безперервному русі зберігати тотожність самій собі, у скінченності й безкінечності руху смислів, у детермінованості й спонтанності синергії саморуху текстових одиниць у текстовому просторі, що забезпечує єдність тексту [5].

Новий погляд на структурну природу тексту та його самоорганізацію з позицій синергетики міститься у дослідженні Г.Г. Москальчук [4], яка акцентує увагу на антропоцентричному підході до мови, виходячи з того факту, що текст розглядається не тільки як продукт мовленнєвої діяльності, а і як результат інтегративного синергетичного процесу, закарбованого у його структурі внаслідок обмеженості фізико-біологічних параметрів сприйняття, притаманних людині. Дослідник звертає увагу на той факт, що синергетика вивчає найпростіші основні моделі, які дозволяють зрозуміти і виокремити суттєві механізми організації порядку й вибірково несталість, ймовірнісний відбір тощо, спрямовані на підтримання стійкого режиму функціонування тексту. Синергетичні інтегративні процеси стосуються всіх елементів структурної самоорганізації тексту, до яких автор відносить:

- ціле як результат взаємодії статичних та динамічних тенденцій формоутворення тексту;
- набір сильних та слабких позицій тексту з їхньою ієрархією в структурі цілого;
- позиційні інтервали;
- атрактори й репелери системи, між якими відбуваються зміни спрямованості протікання синергетичного інтегративного процесу;
- градаційні моделі структури тексту.

Видається правомірним визнання тексту як складного ієрархічно побудованого репрезентанта певної смислової нелінійної цілісності, де “смысл цілого виникає поступово й достатньо визначено тільки по закінченні тексту. Його еволюцію ми реконструюємо *post factum*... кожний смысл потребує для свого виявлення певної протяжності тексту у часі... Смысл цілого виникає не раптово, як Фенікс з попелу” [4, с.215]. Автор доходить висновку, що можна говорити про смислове поле тексту, що займає великі простори, як про теоретичну ідеалізацію процесу самоорганізації, і це свідчить про еволюцію протікання інтегративного синергетичного процесу.

Застосування синергетичної ідеології до структури тексту дозволяє виявити спільність процесів спонтанного виникнення впорядкованості, встановити їхній ймовірнісно-статистичний характер, описати шляхи розгортання й поведінки структури цілого, встановити кооперативні взаємодії процесів організації (як стабільних, інваріантних, періодичних) із процесами самоорганізації (як лабільних, варіативних, циклічних). Базуючись на аналізі текстів різної природи та психолінгвістичних експериментах, дослідник створює синергетичну модель структури тексту, яка підтверджує універсальність відкритих закономірностей структурної організації тексту. Виявлено роль параметрів синергетичного процесу у здійсненні цілісності тексту – форми цілого тексту. Форма тексту вбачається автором як гармонійне поєднання горизонтальної й вертикальної динаміки його структури. При цьому організація та самоорганізація структури цілого тексту є різними процесами: “Поєднання функціональної лабільності системи, що виявляється через процеси самоорганізації, із стабільністю, що репрезентує процеси організації системи, дозволяє передбачити можливі стани структури тексту у різних позиціях” [4, с.257]. Великим кроком вперед була поява доказу існування універсальних закономірностей структурної організації та самоорганізації тексту як природного об’єкту. В результаті проведеного дослідження встановлено, що форма тексту є результатом взаємодії смислотвірної активності людини й репрезентативної функції мови: “Форма цілого є певною матрицею, на якій розгортається смислове поле й

здійснюється його мовна репрезентація” [4, с.254]. Накреслюючи подальші перспективи дослідження синергетичного аспекту загальної теорії тексту, Г.Г. Москальчук зазначає, що моделювання структури цілого тексту є новою технологією лінгвістичного аналізу найрізноманітніших за своєю функціональною природою текстів.

Адекватність перекладу тексту є важливою складовою мовленнєвої діяльності на рівні міжмовних контактів. Інтуїтивні оцінки адекватності форми цілого потрібно перевести у параметри, що спостерігаються. Зокрема, М.Л. Гаспаровим було розроблено методика кількісного виміру точності перекладу, яка стосується співвідношення в текстах граматичних категорій та лексичних одиниць [3, с.163]. Оцінка адекватності перекладу поки що не розповсюджується на рівень гармонії цілого тексту. Пропонуємо розглянути показники, за якими можна зіставити оригінальний та перекладний варіанти тексту, що мають різні функціональні можливості для передачі одного й того ж змісту.

Ритм як інтегративна характеристика цілого тексту включає дві групи факторів: 1) періодичність прояву процесів організації структури тексту, що проявляється у нерівномірному й позиційно детермінованому розподілі повторюваної частини тексту; 2) циклічність процесу самоорганізації тексту, яка виникає спонтанно як спосіб пристосувати різноманітні компоненти структури тексту один до одного у рамках цілісності. За елементами симетрії криється повторюваність характеру впливу на читача, що супроводжується певним зниженням інформативності тексту, а за асиметрією – новизна враження й підвищена інформативність. Періодичність спадів та підйомів щільності розподілення в тексті елементів симетрії та асиметрії обумовлена потребою людини у психофізіологічному комфорті. Тому розбіжності у ритмі цілого тексту в оригіналі й перекладі може суттєво викривити читачьке сприйняття авторського задуму. Інваріант структурної організації і самоорганізації тексту фіксує, консервує первинний “праритм” текстотвірної діяльності людини, що втілюється у ритмі розгортання структури тексту. тому повторюваність й відтворюваність інваріанта структури тексту, що не усвідомлюється людиною, є фактом об’єктивного існування ритму, який організує процес створення й сприйняття словесного твору.

Суттєво на характер цілого впливають загальні (й незалежні від системи мови) процеси організації та самоорганізації будь-якої природної нерівноважної системи. Циклічність інваріанта структури тексту проявляє себе як дистантна симетризація постійно виникаючих внутрішньотекстових функціональних асиметрій, зокрема, неточності збігу меж композиційних зон тексту й меж речень. Позиційні похибки прагнуть до взаємної компенсації й у більшості випадків самокорегуються вже в межах тіла тексту. Через флуктуації розміру речення, як ритмічних долей нижчого порядку, відбувається позиційне корегування тіла тексту, пристосування ритму розгортання цілого до психофізіологічних особливостей людини.

Для оцінки адекватності оригіналу та його трансформації (переклад, скорочення тексту під час редагування, перекладу прозового твору у п’єсу, кіносценарій тощо) важливо враховувати не тільки мовні показники глибинних й поверхневих структур, але й ступінь їхнього співвідношення у тексті. Вивчення механізму узгодження різних мовних й формотворчих факторів неможливе без операційних прийомів експлікації показників смислу й форми оригіналу, щоб зберегти їх у перекладі. Це має бути предметом клопоту лінгвістики, літературознавства, а не тільки інтуїції та загальної культури перекладача.

Оцінка структури тексту за характером протікання в ньому інтегративних синергетичних процесів із наступним зіставленням структури оригіналу та перекладу надає надійний критерій для гармонійного виправлення цілого, тобто видозміни внутрішньої структури тексту у бік його гармонізації за моделлю оригіналу. Потім, для досягнення більшої адекватності смислу тексту, враховуються мовні показники поверхневих мовних структур. Важливо також зберігати в текстах ступінь співвідношення співпадаючих показників, як глибинних, так і поверхневих мовних структур цілого.

Як зазначалося вище, переклад потребує гармонійного виправлення тексту, яке розуміємо як надання відповідності із аналогічними процесами, що спостерігаються в оригіналі, динаміці позиційного розгортання структури цілого тексту. Це необхідно для збереження запланованого автором та вбудованого у структуру тексту емоційно-ритмічного впливу на читача характеру глибинної структури цілого. Здійснити це можна шляхом збереження якісного (симетричного або асиметричного) співвідношення орієнтації меж речення відносно позиційного інваріанта тексту з його ієрархією сильних та слабких позицій. Позиційна синхронізація текстів із використанням властивостей пропорції дозволяє строго оцінювати адекватність форм цілого на рівні його прихованих характеристик. Критерії зіставлення текстів спирається на виявлення моделі структури тексту. За кожною варіацією форми цілого тексту стоїть різна внутрішня ритміка позиційної щільності циклічних зв'язків, що визначається характером моделі, тобто різні функціональні стани структури тексту як цілісності. Це обумовлено варіативним положенням найбільш потужного атрактора (приваблюючої множинності) тексту, який організує навколо себе поле, найбільш вигідне для інтерпретації думки, – креативний аттрактор. Тому знання положення в тексті креативного атрактора й смислу, що міститься в ньому, є досить евристичним як теоретично, так і у практичному плані. За конкретною формою тексту завжди стоїть власна ієрархія атракторів, а також певний емоційний фон градаційної моделі (висхідної, низхідної, статичної, висхідно-низхідної чи навпаки), а це сприймається як носій певного афекту [1, с.56-71; 2, с.205-206].

Зміною у потрібний бік якості орієнтації речення в цілому тексті ми максимально наближаємо його до оригіналу. При цьому перетворюється динаміка внутрішнього ритму тексту й відповідної градації функціональних режимів самоорганізації структури. Неусвідомлюваний, але такий, що активно впливає на читача, структурний остов цілого тексту, зберігається, тому що порядок надходження інформації, ієрархічно ранжируваної автором, співпадає. Гармонійне виправлення цілого тексту, таким чином, наближає читача до осягнення аксіологічної сутності авторського наміру, вбудованого у текст. Найважливішим завданням перекладача є синхронізація смислів, що виявляються ним у оригіналі, із внутрішньою ієрархією інформативності інтервалів тексту як цілісності. Потім вже можна добиватися відповідності на рівні поверхневих мовних структур, що, зазвичай, і є предметом дискусій у зв'язку із проблемою адекватності перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винарская Е.Н. Выразительные средства текста (на материале русской поэзии) / Елена Николаевна Винарская. – М., 1989. – 136 с.
2. Выготский Л.С. Психология искусства / Лев Семенович Выготский. – М., 1987. – 344 с.
3. Гаспаров М.Л. Избранные статьи / Михаил Леонович Гаспаров. – М., 1995. – 477 с.
4. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Галина Григорьевна Москальчук. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
5. Мышкина Н. Л. Лингводинамика текста: контрадиктно-синергетический подход: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Мышкина Нелли Леонидовна. – Уфа, 1999. – 428 с.